

1. Державний архів Закарпатської області (ДАЗО), ф.Р-195, оп.1, спр.89. Переписка с Президиумом Верховного Совета, с Советом Министров Украинской Социалистической Республики по организационным и хозяйственным вопросам. – 189 арк.
2. ДАЗО, ф.Р-195, оп.1, спр.101. Переписка с учреждениями, организациями и предприятиями области по вопросам контроля и проверки исполнения. – 152 арк.
3. ДАЗО, ф.Р-195, оп.14, спр.123. Рішення та постанови виконкому обласної Ради депутатів трудящих. – 216 арк.
4. ДАЗО, ф.Р-195, оп.23, спр.36. Листування з уповноваженим по набору молоді та іншими організаціями про хід набору і відправки молоді в школи ФЗО. – 69 арк.
5. ДАЗО, ф.Р-195, оп.23, спр.59. Листування з уповноваженим по набору молоді та іншими організаціями про хід набору і відправки молоді в школи ФЗО. – 165 арк.
6. ДАЗО, ф.Р-195, оп.23, спр.60. Листування з уповноваженим по набору молоді та іншими організаціями про хід набору і відправки молоді в школи ФЗО. – 151 арк.
7. Довганич О., Хланта О. Переслідування молоді за втечі зі шкіл ФЗН та за антирадянську пропаганду у військових частинах // Реабілітовані історією. Закарпатська область: У 2 кн. – Ужгород: Закарпаття, 2003. – Кн. перша. – С.110–116.
8. Міщанин В. Аграрна політика на Закарпатті (1944–1950 рр.). – Ужгород: Закарпаття, 2000. – 135 с.

Work mobilizations initiated in Russia became frequently used working instrument of economic politics of totalitarian country.

Agitative-propagandive machine qualified them as mass "voluntary" movement, but out of economic compulsion appeared on the surface and was difficult to hide. Strictly speaking, it was clearly manifested at the beginning of Soviet government in Transcarpathia.

Key words: work mobilization, Transcarpathia, Donbas, Soviet government.

УДК 94 (477) "1998–1991"

ББК 63.3 (4 Укр) 63

О.І. Муравський

РОСІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ РУХ У ЛЬВОВІ (1988–1991 рр.)

Проаналізовано процес створення й діяльність російських культурних товариств у Львові на зламі 80–90-х років ХХ століття та їх вплив на культурне й політичне життя краю.

Ключові слова: Львів, росіяни, культурне товариство, національно-культурний рух.

Громадсько-політична та культурна діяльність російських товариств у Львові в останні роки існування СРСР тривалий час залишалася поза увагою науковців. Напружені відносини та постійні конфлікти між окремими представниками української титульної нації та другою за величиною національною меншиною тільки ускладнювали дослідницький процес, а життя російської громади Львова здебільшого аналізувалося на сторінках періодичної преси. Однією з перших наукових робіт, присвячених етнологічному та соціальному розвитку російської громади всієї Західної України, стало дослідження І.Терлюка "Росіяни західних областей України". У ній основний акцент зроблено на висвітленні питань динаміки та чисельності росіян, їх трудової зайнятості та соціального становища. Політичні та культурні аспекти російського національно-культурного руху подані в праці С.Сокурова "Очерки истории русского национально-культурного движения в Галиции (1988–1993 годы)". Написане на власних спогадах автора, дослідження однобічно та тенденційно висвітлює діяльність лише одного товариства – "Общества им. А.С.Пушкина", залишаючи поза увагою інші російські національні організації. Інші автори лише дотично торкаються питань історії російської громади м. Львів на зламі 80–90-х років ХХ ст. Відсутність наукових праць із вказаної проблематики обумовлює основне завдання статті – об'єктивно та неупереджено розглянути особливості розвитку російського національно-культурного руху у Львові в період його зародження та становлення.

Завдяки асиміляційним процесам, на кінець 80-х – початок 90-х років, останні роки існування Радянського Союзу, на території Львівської області компактно проживала велика кількість росіян. За переписом 1989 року їх чисельність складала 7,2% (195,1 тис. чол.) від усього населення Львівщини [1, с.22]. Політика “гласності”, “демократизації” сприяла поживленню суспільно-політичного життя у краї, що вплинуло на розвиток російського національно-культурного руху.

У 1988 році у Львові виникає перше російськомовне товариство – “Друзі українського мистецтва і літератури”. Аналогів подібної організації в УРСР тоді ще не було. Ідея створення товариства належала двом етнічним росіянам, постійним місцем проживання та праці яких став Львів: науковому співробітнику Інституту суспільних наук АН УРСР Сергєєву Миколі Васильовичу та члену Львівського відділення Спілки письменників України (СПУ) Сокурову Сергію Анатолійовичу.

Розуміючи необхідність об'єднання російськомовної громади міста задля збереження культурної спадщини свого народу, вони розпочали клопітку роботу з підготовки установчої конференції, яка відбулася 24 вересня 1988 року. На ній обрано керівні органи організації: раду (очолив М.В.Сергєєв) та двох секретарів (О.Воробйова й М.Шапіро). Товариство не мало стабільних грошових надходжень і на момент створення нараховувало близько 80 активістів [2, с.9]. Згодом його друкованим органом стає газета “Совість”.

З перших днів створення товариство активно включилося до громадсько-політичного життя міста, проте пріоритет віддавався культурним заходам. Тільки протягом двох наступних років товариство провело приблизно 80 культурно-мистецьких акцій. Серед найбільш масштабних – святкування 200-ліття з дня народження Михайла Щепкіна (14 листопада 1988 р.), проведення вечорів європейської і української духовної музики, присвячених 425-літтю з дня опублікування І.Федоровим “Апостола” (з вересня 1989 р.), організація першої в СРСР церковної панахиди в пам'ять про О.С.Пушкіна (10 лютого 1990 р.) і інші заходи. Мистецькі акції, організовані на високому рівні завдяки співпраці з театральними трупамі, відомими музикантами, науковою та творчою інтелігенцією, Російською православною церквою (РПЦ), сприяли популяризації власних програмних ідей, дозволили залучити нових активістів, завдяки чому товариство стало відомим не тільки у Львові, а й далеко за межами УРСР.

Було б помилково уважати, що організація стояла осторонь політичного життя краю. Насичений мітингами, демонстраціями, Львів у 1989 році перетворився на своєрідний “П'ємонт” боротьби за самостійність та незалежність України. Цьому сприяли новостворені неформальні громадсько-політичні організації, які якщо й не були створені у Львові, то мали в місті свої філіали. Таке поживлення суспільно-політичного життя в місті, пов'язане з українським національним відродженням, було неоднозначно сприйняте російськомовною громадою. Одні, побоюючись утисків російської мови та віросповідання, зведення росіян до статусу національної меншини, відкрито висловлювали своє обурення домаганням українців поступок у національно-культурній сфері (так, для прикладу, демонстративно покинув лави СПУ С.Сокуров, не поділяючи поглядів своїх колег по перу), інші вже тоді проявили далекоглядність і шукали шляхів порозуміння з титульною нацією. Прикладом такої співпраці стала участь у підготовці й проведенні установчої конференції Львівської організації Народного руху України (НРУ) 7 травня 1989 року голови товариства “Друзі українського мистецтва і літератури” М.Сергєєва.

Керівництво міста одразу ж відреагувало на появу нової громадсько-політичної організації і, щоб посилити до неї невдоволення, періодично через контрольовані ЗМІ поширювало інформацію про можливі погроми рухівцями росіян та євреїв. Тому вже на одному з перших своїх мітингів 17 червня 1989 року Львівська регіональна організація НРУ була змушена ухвалити звернення, в якому спростовувались подібні закиди.

“Львів’яни мусять знати, хто хоче в нашому місті трагедії, – йдеться у документі, – Львів був і буде містом братерства” [3, с.36].

Проте у своїй більшості російськомовне населення Львова з насторогою поставилось до крайової організації Руху. На з’їзді НРУ 9–10 вересня в Києві товариство “Друзів українського мистецтва і літератури” теж представляв М.Сергеев. Передбачалося, що організація враховуватиме інтереси не тільки корінної нації, а й усіх національностей, для яких Україна стала другою батьківщиною, і сприятиме “...у побудові демократичного й гуманного суспільства, в якому буде досягнуто справжнього народовладдя, добробуту народу, умов для гідного життя людини, відродження та всебічного розвитку національно-культурних потреб усіх етнічних груп республіки і створення суверенної української держави” [3, с.62].

Громадсько-політична активність голови російськомовного товариства М.Сергеева наразилася на критику консервативної частини “Друзів українського мистецтва і літератури”, очолюваних С.Сокуровим. Намагання М.Сергеева знайти порозуміння не дали бажаних результатів, після чого він з одностайними покинув лави товариства.

11 лютого 1990 року в приміщенні Молодіжного театру, що на вул. Л.Курбаса, 3, відбулась Установча конференція Російського культурного товариства ім. А.Д.Сахарова. Головою організації обрано Миколу Васильовича Сергеева, а її ядро склали активісти, що вийшли з товариства, очолюваного С.Сокуровим, росіяни та представники інших національностей, небайдужі до майбутнього розвитку російського національно-культурного руху у Львові. Усі важливі питання вирішувались на координаційній Раді*.

Згодом, 25 березня 1990 року, загальна рада Товариства (280 чоловік) прийняла статут, згідно з яким головною метою діяльності організації проголошувалися: підтримка процесу українського національного відродження; гармонізація відносин між українською і російською національними культурами; надання допомоги російськомовним спеціалістам в оволодінні українською мовою; спільна робота з демократичними рухами, направлена на досягнення суверенітету Україною та ін. [4, с.1]. Друкованим органом об’єднання стала газета “Русское Слово”. Таким чином, на початку 1990 року у Львові з’явилося дві впливові організації, основним напрямком роботи яких стало відродження історико-культурних надбань російського народу, захист їх прав та інтересів перед органами державної влади всіх рівнів.

Вороже ставлення новостворених структур одна до одної, із одного боку, послаблювало російськомовний рух, а з іншого – стимулювало новостворені організації до творчих пошуків у боротьбі за визнання та прихильність місцевої громади росіян.

Керуючись гаслом “мета виправдовує засоби”, одразу ж після розколу товариств С.Сокуров розпочав активну роботу з дискредитації програмних цілей та завдань товариства ім. А.Д.Сахарова, адже, на його думку, тепер усі на сході та півдні України будуть знати, які щасливі росіяни в “Україні для українців” [2, с.15]. У листопадовому номері газети “Совість” (№3, 1990 р.) з’являється стаття Е.Сотникова “Портрет знаомого лица”, основна мета якої – показати в негативному світлі громадсько-політичну діяльність М.Сергеева, покладаючи на нього вину за розкол колись єдиної організації. З цього приводу у відкритому листі ради Російського культурного товариства ім. А.Д.Сахарова йдеться: “Сам факт появи, а також зміст статті, її стилістика говорить про бажання президії товариства ім. О.Пушкіна будь-якими методами дискредитувати РКТ ім. А.Д.Сахарова. Як нам видається, основна причина, що викликала настільки негативне відношення – серйозні світоглядні розходження і як наслідок, політичні, культурологічні

* До складу координаційної Ради станом на 22.08.1990 року входили: М.Сергеев – голова товариства; А.Литвинов – комерційний директор; С.Сороков – відповідальний секретар; В.Мостовой – виконавчий комітет, правовий захист; М.Курсанова та Н.Турбал – зовнішні зв’язки, культурологічна діяльність; А.Овчинников та В.Євстегнеев – освіта, наука; М.Кравченко – технічний секретар.

і інші протиріччя на цьому ґрунті... Непримиренна боротьба з нами, яка триває із лютого 1990 року свідчить про повне несприйняття РТ ім. О.Пушкіна поглядів, відмінних від своїх, відмову від політичного плюралізму, намагання монополізувати будь-який російський рух” [5, с.1]. Розбіжності між двома організаціями тільки поглиблювалися.

У таких умовах відбувалася внутрішня реорганізація структури товариства “Друзі українського мистецтва і літератури”. 22 вересня 1990 року в актовому залі Будинку офіцерів пройшли установчі збори асоціації “Російська школа”. Створена при РТ ім. О.Пушкіна, вона покликана “задовольнити освітні потреби російського населення міста та області” [6, с.1]. Основним напрямком її діяльності як аполітичної організації стала робота “по зміцненню відносин між педагогічними і учнівськими колективами російських і українських шкіл”. У школах, що входили до Асоціації, навчання проводилося російською мовою, проте за бажанням батьків не виключалась можливість вивчення інших мов, історії, культури дітей інших національностей [7, с.3].

29 вересня 1990 року на звітно-виборчій конференції товариства “Друзі українського мистецтва і літератури” обрано нові керівні органи: раду в складі 51 особи та президію*, а також затверджено назву організації – Російське товариство імені Олександра Пушкіна. Членство в організації відкрито для всіх осіб, мовою спілкування яких є російська, та “для осіб всіх національностей, вікових і соціальних груп, атеїстів і віруючих, незалежно від їх членства в інших громадських організаціях чи політичних партіях”. Основна мета діяльності організації – зміцнення дружби і взаєморозуміння з українським народом, а також збереження духовних цінностей російської культури на Львівщині [8, с.1]. У політичній сфері товариство підтримувало ідею державного суверенітету України, яка базувалася б на “Декларації прав людини”, прийнятій на сесії ООН [9, с.3].

Щоб досягти поставлених завдань, радою були розроблені пропозиції до місцевих органів державної влади, реалізація яких сприяла б нормалізації міжнаціональних стосунків на Львівщині. Пропонувалось: у *соціально-правовій* сфері – створити при Львівській міській раді палату національностей, до складу якої повинні були б увійти на пропорційній основі представники всіх національностей, які проживають у місті; вибрати з міського депутатського корпусу комітет у справах національностей; у сфері *науки, освіти, мови* – активно сприяти у створенні належних умов для вивчення національними меншинами своїх мов, історії, культури; зберегти існуючу мережу російських шкіл у Львові для забезпечення спілкування рідною мовою; створити всі умови для поглиблення вивчення української мови в російських школах; забезпечити об’єктивність оцінювання знань при вступі й навчанні у вищих навчальних закладах незалежно від знання української мови; у сфері *захисту прав людини* – протистояти дискримінації при прийомі на роботу за національним, релігійним чи політичним принципом; створити при міськвиконкомі відділ у справах національностей і захисту їх прав [9, с.2–3].

Привернути увагу громадськості до проблем російськомовної громади Львова повинна була б суспільно-політична конференція “Україно-російські відносини в сучасній Україні”, яка відбулася 4 січня 1991 року. Її учасники, представники різноманітних партій і громадських організацій, висловили свої погляди й пропозиції щодо майбутніх відносин двох народів. Практичним наслідком конференції став проект “Положення про національно-культурну автономію російського населення Львівської області”, розроблений РТ ім. О.Пушкіна. Його автори пропонували створити умови для збереження, розвитку російської національної самобутності, забезпечити можливість спілкуватися й

* До складу Президії ввійшли дев’ять осіб: С.А.Сокуров – координатор, директор Російського культурного центру; В.А.Сулімов – відповідальний секретар; І.М.Тюріна – секретар; С.М.Соколов – керівник культурологічного сектора; В.Р.Бобров – керівник економічного сектора; Н.Є.Ясинська – керівник правового сектора; Єлиневський Е.Ф. – керівник політичного сектора; С.С.Євсєєв – керівник шкільного сектора; В.В.Кравченко – голова Асоціації “Російська школа”.

здобувати освіту російською мовою, взаємно підтримувати процеси відродження своїх культур тощо [10, с.2]. В ухвалі конференції з цього приводу йдеться: “В незалежній Україні інтереси росіян та російськомовних громадян забезпечить національно-культурна автономія, побудована на засадах самоуправління, при підтримці держави... рівноправна участь росіян в політичному, державному, культурному житті необхідно для об’єднання всіх творчих сил народу, для виведення з кризи нашої спільної батьківщини – України” [10, с.2].

Попри складне матеріальне становище, активно працювало товариство ім. А.Д.Сахарова. Його учасники тільки протягом 1990 року провели більше 60-ти культурних та громадсько-політичних акцій, а кількість членів організації за вказаний період збільшилася до 1000 осіб [11]. Товариство виступало з ідеєю створення консульства РСФСР у Львові, про що клопотало перед урядом УРСР, підтримувало дружні стосунки з українськими, російськими, польськими культурними організаціями. Під час студентської акції непокори 2–17 жовтня 1990 року в Києві активісти РКТ ім. А.Д.Сахарова висловили свою підтримку голодуючим студентам, про що на мітингу 7 жовтня 1990 року у Львові, організованому Народним рухом України та РКТ ім. А.Д.Сахарова, заявив голова організації М.В.Сергеев [12]. Особливо помпезно пройшло відзначення дня пам’яті академіка А.Д.Сахарова в грудні 1990 року. Програма святкувань передбачала документальні й художні виставки, концерти, виступи відомих громадсько-політичних діячів Львівщини [13, с.6].

М.Сергеев та його однодумці доклали чимало зусиль для створення на Львівщині російської (російськомовної) громади. Розроблена ними “Концепція створення і функціонування російської громади на Львівщині” передбачала утворення єдиного координаційного органу росіян Львова – ради, до складу якої на паритетних засадах входили б усі російські організації міста: РТ ім. О.Пушкіна, РКТ ім. А.Д.Сахарова, асоціація “Російська школа”, асоціації художників, інженерів та інші об’єднання російськомовних мешканців Львова. Мета такої організації – сприяння відродженню й розвитку російської культури, забезпечення умов для повноцінного життя російськомовних громадян [14, с.1]. Проте на заваді створення на Львівщині подібної громади стала неузгодженість дій між двома провідними російськими товариствами Львова. Ситуація ускладнювалася ще й конфліктом через приміщення, адже рішенням Львівського облвиконкому №293 від 21.08.1990 р. на баланс РТ ім. О.Пушкіна для створення Центру російської культури було передано приміщення кінотеатру ім. Короленка. Намагання представників РКТ ім. А.Д.Сахарова домовитися про спільне використання приміщення чи оренду не принесло бажаних результатів.

Росіяни, чисельність яких на Львівщині сягала близько 200 тис., хоч і являли собою значну громаду, проте, опинившись в українському середовищі, почували себе не затишно. В області з традиційно сильним патріотичним духом на хвилі національного піднесення початку 1991 року посилювались антиросійські настрої. Українці, мову, культуру, звичаї яких зневажали протягом багатьох століть, вбачали в росіянах запеклих ворогів української державності. Це змусило представників РТ ім. О.Пушкіна виступити із заявою, в якій члени організації висловилися “проти нагнітання напруги між різними політичними силами...” і закликали “всі політичні сили і громадські організації, усі громадян до демократичної згоди і громадянського миру” [15, с.1]. Тоді ж у квітні 1991 року при Російському культурному центрі був створений правозахисний громадсько-консультативний пункт, що надавав правову допомогу російськомовній громаді міста.

З розпадом СРСР росіяни, що проживали на території України, опинилися за кордоном і звикали до нового свого статусу – “національної меншини”. Болісно переживаючи перейменування вулиць (Лермонтова, Пушкіна, Суворова і т. д.), закриття російських шкіл та шкіл зі змішаною формою навчання, зміни в ставленні до російської мови в нових суспільно-політичних умовах, російськомовна громада Львова силами існуючих

товариств наново розпочала утверджувати свої національно-культурні традиції. Актуальною в цей час була ідея створення у Львові Російського вільного університету. Планувалося, що студентом цього вузу може стати будь-яка молода людина із середньою освітою, будь-якої національності, яка “бажає проникнути через російську мову в культуру, науку, психологію, право, теологію” [16, с.1]. Через відсутність матеріально-технічної бази проект не вдалося втілити в життя.

Представники російськомовних товариств Львова брали участь і в Першому всеукраїнському міжнаціональному конгресі в Одесі 16–17 листопада 1991 року. Від імені делегацій Західної України на ньому виступив М.Сергеев із доповіддю, присвяченою як міжнаціональній ситуації в Україні загалом, так і становищу російської громади у Львові зокрема. Згодом, 5 грудня 1991 року, у Львові відбулася зустріч представників національних товариств міста, на якій було вирішено створити Представництво національних товариств. Представництво повинне було б “сприяти розвитку кожної національної меншини в регіоні, гармонізувати міжнаціональні відносини, координувати дії в області культури, економіки, права, науки і освіти” [2, с.38].

На зламі 80-х – 90-х років усі російські організації Львова переживали період піднесення. Їх мистецькі заходи справляли помітний вплив на культурне життя західних областей України, сприяли поглибленню співпраці між різними національностями, що проживали на Львівщині. Про існування таких організацій, як РТ ім. О.Пушкіна, РКТ ім. А.Д.Сахарова, знали далеко за межами УРСР. Зі здобуттям Україною незалежності розпочинається новий етап російського національно-культурного руху, що триває до сьогодні.

1. Терлюк І. Росіяни західних областей України (1944–1996 рр.). – Львів: Центр Європи, 1997. – 176 с.
2. Сокуров С. Очерки истории русского национально-культурного движения в Галиции (1988–1993). – М.: Клуб “Реалисты”, 1999. – 68 с.
3. Гончарук Г. Народний Рух України. Історія. – Одеса: Астропринт, 1997. – 380 с.
4. Устав Русского культурного общества им. А.Д.Сахарова.
5. Заявление Совета Русского культурного общества им. академика А.Д.Сахарова // Русское Слово. – 1991. – №2.
6. Создана Ассоциация // Совесть. – 1990. – Сентябрь.
7. Кравченко В. О нашей Ассоциации // Совесть. – 1990. – Ноябрь.
8. Новая редакция Устава // Совесть. – 1990. – Ноябрь.
9. Политическая платформа // Совесть. – 1990. – Июль.
10. Положение о национально-культурной автономии русского населения Львовской области // Совесть. – 1991. – Август.
11. Протокол №26 расширенного совещания Совета культурного Общества им. А.Д.Сахарова от 25.11.1990 г.
12. Протокол №19 заседания русского культурного общества им. А.Д.Сахарова от 09.10.1990 г.
13. Из жизни Общества // Русское Слово. – 1990. – Декабрь.
14. Из концепции создания и функционирования Русской общины на Львовщине // Русское Слово. – 1991. – Июнь.
15. Заявление Русского общества им. А.Пушкина // Совесть. – 1991. – Апрель.
16. Зербино Д. Вольный русский университет? Необходим! // Совесть. – 1991. – Сентябрь.

It analyses the process of creation and activity of Russian cultural societies in Lviv at the end of the 80th and the beginning of the 90th and their influence on the cultural and political life of the region.

Key words: Lvov, Russians, cultural society, natsionalno-coultourniy motion.